

”Kongens Alminding eller Tyldalens Hiem-mark?”

Rettighetene i Spekedalen, Brydalen og Væradalen var omstridt på 1700-tallet. Det var stridigheter mellom bønder og nyryddere, mellom bygda og andre bygdelag og ikke minst mellom bygda og kongen. Her skal disse forholdene studeres i lys av tingbøkene fra perioden. Arkivet etter den sentrale skogadministrasjonen, spesielt Generalforstamtet (= GFA), er også en viktig kilde.

Garden, landskyld, bygselavgift og matrikkelskyld

Jordeierne før reformasjonen var adelen og kjerkja. Vanlige bønder var leilendinger under dem. Etter reformasjonen slo kongen under seg det meste av det kjerkja hadde eid, så de fleste av de som hadde vært leilendinger under kjerkja, ble nå leilendinger under kongen eller ”Krona”. Kongens kriger på 1600-tallet gjorde store innhogg i hans kasse. Mot pant i jordegods fikk han lån hos pengesterke undersätter. Om pantet ikke ble innløst, ble disse store private jordeiere, såkalte jorddrotter. I Tynset var Anders Lossius den store. Jf. Lossgarden på Fåset. Fra 1685 til inn på 1730-tallet eide han og hans arvinger all jord i Tyldalen, unntatt Prestgarden. For å få leie garden måtte bonden be-

tale både landskyld og bygselavgift til jordeieren. Landskylda var fastsatt etter gardenes bruksverdi, typisk 1/6 av brutto avkastning fra garden. Gjennom senmiddelalderen sank skylda sterkt, men ujevnt. Da var det lite folk og mye jord, og landskylda ble fastsatt individuelt etter avtale mellom jordeier og leilending. Slik ble den i hovedsak stående uendret til inn på 1800-tallet. På våre trakter var landskylda oftest uttrykt i huder og skinn (1 (okse)hud = 12 (kalv)skinn). Bygselavgifta var den andre delen av leien for garden. Den ble først aktuell på begynnelsen av 1500-tallet da etterspørselen etter jord begynte å øke igjen. Da kunne jordeieren søke tilleggsinntekter fra leilendingene – ut over landskylda. Bygselavgifta var skattefri for den private jordeieren, i motsetning til landskylda. Det ble betalt én avgift når leieavtalen ble inngått (førstebygsel eller førstetake), fra 1684 standardisert til 10 rdlr. pr. skippund (159,6 kg) korn. Tredjearstaken var lavere og måtte betales hvert tredje år.

Matrikkelen er et offentlig register over grunneiendom. Gardene/brukene står oppført med navn, gardsnummer og bruksnummer, matrikkelskyld og eier eller bruker. Matrikkelen var grunnlaget for skatteligninga. Ma-

trikkelskylda (skatteskylda) var i utgangspunktet identisk med landskylda, men skulle justeres opp eller ned etter gardens skatteevne. Et stort matrikkelforarbeid med tanke på revisjon av matrikkelen ble avsluttet i 1723. Det var bare skyldsettingen av nyrydninger/engslåtter som fikk virkning. Først når en nyrydning ble interessant som skatteobjekt ble den matrikulert, dvs. tatt inn i matrikkelen. Fra 1838 ble matrikelskylda uttrykt i penger [1].

Kongeallmenningen

Ordet allmenning betegner mindre områder til allmenn ferdsel og bruk, eller skogs- og fjellområder med spesielle eiendoms- og bruksforhold. Det er det siste som er aktuelt her. Det finnes private allmenninger, bygdeallmenninger og kongeallmenninger (statsallmenninger). Det er det siste som skal studeres her. Bestemmelser - og særlig praksis - angående kongeallmenningene har hatt en komplisert utvikling, ofte med betydelige regionale forskjeller. Viktige faktorer har vært konkurranse og konflikt innbyrdes mellom de bruksberettigede, og mellom dem og statsmakten. Bestemmelsene i de eldre lovene er svært generelt formulert. De viktigste bruksrettighetene i kongeallmenningen for bøndene var rett til seter, slåtter, trevirke, jakt, fangst og fiske, mens kongen hadde retten til å byggle bort rydningsplasser og engslåtter. Nærmere regler ble fastsatt av sedvane og rettsbruk. Kongens rett til å byggle bort rydningsplasser ble forvaltet av futen, og fra 1661 fikk han også ansvaret for å gi bevilling på slåttene. Av-

giften var 2 skilling pr. lass høy. Rydningsmennene fikk bygsesedler (bygselbrev) på rydningsplassene, men i Østerdalen opererte futen med bygsesedler også for slåttene - og tilsvarende bygselpenger [1].

Brydalen

Det er snart 350 år siden tylldølene fikk rettigheter i Brydalen. 28. juli 1707 fikk de fornyet bygselbrev på engsletter (slåtter) der [2]. "Noch f[orbemel]te hr fogdens bøxelbrev til almuen J Thyl-dalen paa Engesletter udj brydalen som Stræcher sig fra Quannskalet og Nord J Stoer Røsten, samme tilforn hafr hafft J brug mens formedelst paakommende J ldebrand er samme bøxelsedel blefuen afbrudt, och belofuede dem ydermeere derfor at gifue J bøxel 4 rd av d: 28 Iuly 1707." Nå får de altså ny bygsel mot betaling av 4 riksdaler til futen - og videre til kongens kasse. Etter dette må slåttene ha blitt bygset allerede godt tilbake på 1600-tallet. Dette bekreftes av et kart tegnet av skoginspektør Hummel i 1770 [3]. Der er "Tyldals Brydal" angitt som et band fra Storrøsten og sørover til midt på Finnstadsjøen, mot grensa til Rendalen. Brya og nørdeste halvpart av Finnstadsjøen ligger i dette bandet. I Hummels forklaring til kartet leser vi: "A. Er Tyldals Brydal og er samme over hundrede aar Siden af Tyldals Almue Bøxslet og Navngivet for Kongens Alminding." Nordover fra Storrøsten går "Tønsets Brydal". Hummel slo fast at Brydalen var kongeallmenning, men det var ikke tylldøler og tynsetinger alltid enige i.

Det var ikke bare høy som kunne

hentes i Brydalen. Skogen var nok enda mer interessant. Brostrup Tax var skog-inspektør for Røros verk. I 1701 foretok han en besiktigelse av alle skogene som verket kunne gjøre seg nytte av. I sin rapport [4], datert 11. februar 1702 på "Tolgens Smelte Werck", skriver han at i Store Teldalen er det meste av skogen "opbrugt til Kuul arbeide; Men udj brygdalen findis en skjøen Skoug, huor fra vell kunde Lefveris Kuul til Tolgens Hytte". Han skriver videre at tynsetinger og tylldøler regner denne skogen som sin odelseiendom, selv om de bygsler setervoller og engsletter der. Tax skriver også at tylldølene ikke var uvillige til å levere kol til Tolgens hytte, dersom man forhandlet med dem om betalingen ("naar med dennem vist blef beetinget om Lønne").

Første faste bosetting i Brydalen med belegg i arkivene (unntatt Storrøsten) er fra 1781. En Tollef Gudmundsen fikk 19. desember 1781 bevillingsbrevl fra oppsitterne i Tylldalen på husmannsplassen Storfloen (senere kalt Røstplassen, 25-7) mot årlig betaling av 2 riksdaler til Tylldalen kjerkje [5]. På et kart tegnet for skoginspektør Ramm i 1786, [6] er plassen avmerket litt sør for Storrøsten og vest for Brya. I bygselbrevet fra 1707 angis at Brydalen strekker seg fra Kvannskardet til Storrøsten. Dette må være en unøyaktighet fra futens side. Kvannskardet ligger et godt stykke vest for Værådalen som løper omtrent parallelt med Brydalen. Grensa fra sør mot nord mellom Tylldalen og Rendalen har en knekk ved Kvannskardvangen og svinger østover mot Finnstadsjøen. Dette kan være årsaken til futens unøyaktighet.

Engslåtter i Brydalen

Vi har sett at Brydalen ble bygslet før 1670. Bygselen ble avbrutt "formedelst paakommende Ildebrand", men fornyet 28. juli 1707 med en bygselavgift på fire riksdaler. I matrikkelforarbeidet 1723 finner vi "Brydalens Engsletter 2 ort". Dette er bare 1/8 av bygselavgiften i 1707! 2 ort er 48 skilling, så her er det kanskje snakk om avgift for 24 lass høy á 2 skilling. Hummel sendte 5. august 1767 en "Fortegnelse over alle dee Bøxlede Engesletter som findes i Tøndset, Tolgen og Qveckne Præstegielder" til Rentekammeret [7]. Blant de 77 bygslene finner vi "Søndre Brydalen" som er bygslet av "Tyldalens Almue" fra 28. juli 1707. I 1767 betales det en avgift på én riksdaler for 48 lass høy (2 skilling x 48 = 96 skilling = 1 riksdaler). "Hvor langt fra gaarden eller Sæteren beliggende: 1 ¼ Miil fra gaarden, Sæteren er J Bøxselen". Nåværende brukere er "Samtlige Tyldals Almue". Det kan årlig tas rundt 72 lass høy. Området er ikke innhegnet, men "omkring denne Bøxsel staar en Deilig voxster skov af Furu Blandet med Birkskov". Området er ikke vel egnet til åker, men til mer eng. Det er "ikke ret vel" egnet til å matrikuleres. (Det er altså ennå ikke interessant som skatteobjekt.) "Hvad hereffter aarlig kand betalis": 2 riksdaler.

På Hummels kart fra 1770 finner vi under A. Tyldals Brydal med Brydals Sætter, markert med sju røde firkanter fordelt på begge sider av Brya, sør for møtet mellom Brya og Speka. I 1767 skrev Hummel at "Sæteren er i Bøxselen", så da lå altså seterhusene inne på engslåttene. På Ramms kart fra 1786 finner vi øst for Speka, dvs. før den

Skoginspektør Hummels kart fra 1770.

møter Brya, "Heele Tyldalens fælles Brydals Sæter".

Værdalen

En sak på tinget i 1737 forteller om bruken av tyldaldsdelen av Værdalen den gang. Saken nevnes på vintertinget 22.

februar, men de som er stevnet møter ikke, så saken må utsettes til sommertinget. Saken starter da 30. juli 1737 og er reist av Brynild (Brynjøl) Toresen Graven, Jon Iversen Lund og Peder Embretsen Olsberg på egne og den øvrige allmues vegne [8]. "Encken Karen Engbretsdatter Huusqvinde under Gaarden Graven med Søn Jon Ericksen" er

stevnet for retten. Karen og Jon har setret i Værådalen både vår og høst, og Jon har også tatt ut bygsel ”og der udbedter dend Ringe Hauvn”. Saksøkerne hevder at Værådalen er deres ”Hjem Raster og Ejendeele under Gaardene, og kun trej Fierdingers Veig fra Bøigden beliggende”. Historisk leksikon forklarer heimrast som beite- og bruksområdet nærmest garden. Heimrasten strakte seg til de fjernere bruksområdene (utrasten) eller til allmenningen. Det hevdes altså at Værådalen er allmuens sameie hvor ingen kan ha særrettigheter. Jon forklarer at foreldrene har setret i Værådalen i 32 år, samtidig som de drev litt av Graven. For 2 år siden har han skaffet seg bygsel i Værådalen ”i tancke at oprydde sig der een boelig og Rødning til Boepehl og Skatleggelse i sin tiid”. Han har begynt å bygge ”et Fæehuus, een Melkeboed og en Høelade, samt indheignet Pladsen og haft der nogen Ager-Sæed nu over 20 aars tid”. Han vil altså skape seg en gard som så kan matrikuleres og beskattes på lik linje med gardene i bygda. Han mener at ingen kan hindre ham i dette, siden stedet ”een god Miil fra Bøigden er beliggende, og udi Kongens Alinding, som Tyldalens Almue og selv har taget udi Bøxxsel”. Motparten svarer at Værådalen etter ”opgaaede Snormaal formedelst Kulbruged skyld allene er trej Fierdinger fra Bøigden liggende og ellers indbyggernes hiemrast til daglig Huus fornødene Brug, som de u-mueligen kand undvære saa fremt de ellers skal kunde forblive ved deres Gaarde, og deraf svare Skat og Skyld til Kongen”. Jon innrømmer at hans foreldre har vært husmannsfolk under Graven, men forteller også at faren Erik Jonsen

har betalt noe av bygselpengene, sammen med sin bror Brynild Jonsen. Erik Jonsen ble derfor ”siddende der ved noged Brug og nogle av Udreedslernes svarelse, fick og Tilladelse af ham at indrette Setteren i Veraadalen og derefter brugt samme i langsommelig tid, fordi haaber at hand fremdeeles beholder Bruged efter sin havende Bøxxsel ret til sin Benøttigelse”. Brynild Toresen Graven² sier at han for 3-4 år siden i retten ble enig med Karen om at hun i sitt livs tid kunne bruke mannens del av Graven, og det stod han ved. Han sier videre at Karens sønns ”tiltagende Setterbrug i Veraadalen er hannem og øvrige Tyldalens Beboere til altfor stor Skade og Trengsel, saa paastaaer de samtlig Dom dennem til Stedetz afvigelse og frafløttelse med tillæg af omkostninger for den herved aarsagede Proces”. Dommen slår fast at Karen og Jon har sittet som husmannsfolk under Graven, og at de har fått tillatelse av ”Huus-Verten” til å setre i Værådalen, men nå føler både ”Verten” og den øvrige allmue seg ”fornermed ved Huusfolckenes sammesteds tiltagene vidtløftigere Hauvnings Brug som skal strecke sig saa viide at der icke skal findes nogen Beedtning til overs for Citantenes Hester naar de om Sommeren ligger ved deres Kulkiørsels Arbejde sammesteds; hvilcken fornermelse saaledes at vedderfares et gandske Annex Sogns Almue av een huusmand, Retten icke kand billige nogen fremturenhet; Men beslutter at Encken Karen Embretsdaatter med Søn Joen Ericksen ved dette indeværende Aars udgang, bør afviige og qvittere fra deres antagene Rydnings og hauvnings brug udi Veraadalen under udkastelse og desen øde-

leggelse ved Execution paa lovens bydende maade, dog vorder i henseende til huusfolckenes slette tilstand Pocesens omkostninger ophæved”.

Karen og Jon blir altså dømt til å forlate rydningplassen i Værådalen, med trussel om utkastelse. De slipper derimot saksomkostninger. Saksøkerne hevdet at Værådalen var deres hjemrast og dermed ikke kongens allmenning. Her brente de kol, så om sommeren trengte de den beskjedne havningen til hestene sine, sa de. Futen som ga Jon bygsel kan ikke ha vært helt på høyden!

På Ramms kart fra 1786 kalles området vest for en brukket linje fra Grønnfjellet til Tøråsen, videre over Naustertjønna og derfra til Finnstadkletten for ”Tyldalens Hiem-Mark”. Dette støtter allmuens påstand og dommen. Vilkårene for brenning og levering av kolet finner vi i en avtale mellom Røros verk og Tylldalens allmue fra 28. november 1735, tinglyst to dager senere på tinget på Neby [9]. For hver lest som leveres til Tolgens hytte skal verket betale 1 riksdaler og 12 skilling, og kol skal leveres så lenge skogen i Værådalen varer. Her var det ikke snakk om bærekraftig drift! Dersom det også skulle være igjen skog i Brydalen, ”hvor de hidindtil haver kullet”, skal de levere kol derfra også, til den pris de hittil har fått.

Skoginspektøren

Røros verk fikk allerede rundt 1700 sin egen skoginspektør. Innenfor cirkumferensen fra 1646 (området innenfor en avstand på 4 gamle norske mil (45.2 km) fra Storwartz gruve) hadde verket

full kontroll med skog, malmer og mineraler – og delvis med arbeidskraften. Fådalsverket under Brostrup Tax og senere under borgermester Hans Hagerup i Trondheim, ble en lei konkurrent om skogen i Alvdal, Tyllidalen og Tynset. Rørosverket prøvde å utmanøvrere Fådalsverket, men fikk en enda sterkere konkurrent i Fredriks-gaves verk. Hagerup startet også drift i Follidal, men solgte i 1747 sine interesser der [10] og i 1749 Fådalsverket [11] til Fredriks-gave, som tidligere hadde drevet verket i Sel i Gudbrandsdalen. Privilegiene i Sel ble overført til Follidal i 1748. Da Fredriks-gave i 1748 også fikk en 3 miles cirkumferens om Lovise hytte i Alvdal for kol og ved, ble knivingen enda hardere. Striden mellom de to verkene førte til at det i 1751 ble nedsatt en undersøkelseskommissjon for forholdene, og i 1753 kom det en kongelig resolusjon som sa at de 3 bygdene kunne levere der de ville! Det skulle også tilsettes skoginspektører til å ta seg av verkens bruk av skogen. Som ansvarlig for skogene i Alvdal, Tyllidalen og Tynset ble tilsatt tidligere holzførster (forstbetjent) i Inderøy og Namdal fogderier i Nord-Trøndelag (fra 1742), Johann Georg Hummel (- 1785). Nord for Toljen fikk utflyttet vinnilsing Esten Markussen Wang (1704-1784) ansvaret. I brev datert 8. desember 1753 fra Rentekammeret til Hummel i Trondheim [7] leser vi: ”Dog som disse Skove bør i alle Maader behandles effter Loven og Forordningerne, saa at de icke, som det paa sine Stæder af Commissionen nu er befunden, til Upligt forhugges; Saa haver Hands Majestætt aller naadigst funden for godt at paa begge Verckers Bekostning, skal holde en Skov-Inspe-

teur (...).” Den herved utnevnte skoginspektør Hummel får en lønn på 300 riksdaler som skal utredes av verkene i forhold til den leveransen de mottar. Hans framtidige pensjon er satt til 50 riksdaler.

Hummel fikk en instruks i 17 punkter fra Rentekammeret, datert 12. april 1755. Vi refererer noe av innholdet i en noe modernisert språkform. Ifølge punkt 2) skal han ved hvert års utgang innhente oppgave fra verkens direktører over det kvantum som trengs av kol, røstved og andre skogeffekter. Kvantumet skal han så fordele på skogene etter gjeldende forordninger, så langt skogene tåler, uten ”Skade eller Forhugelse”. Ifølge 3) skal arbeidet med hogging, brenning av kol og levering av kol og røstved til verkene utlignes på bøndene slik han etter skogforholdene og bøndenes omstendigheter finner det mest bekvemt. Han skal påse at bøndene nyter lik fortjeneste av kjøringen, tilpasset veiens lengde og besværighet. Dersom bøndene viser vrangvilje mot det de blir pålagt, skal futen assistere skoginspektøren! Videre handler mange punkter om god skogskjøtsel, som 11) Han skal strengelig forby at rank ung skog av furu og gran blir felt til gnag og gjerdefang. Han skal anmelde dem som forøver slik felling til straff (...). 17) Skoginspektøren skal ved hvert års utgang sende Rentekammeret sin relasjon om skogtilstanden i distriktet, om hvordan de foreskrevne poster i instruksene er blitt oppfylt og etterkommet, og om resultatet av eksperimentene til skogens oppelskning og forplantning. For øvrig skal han anvende alle sine krefter til skogens vedlikehold, forbedring og gavn, slik det sømmer seg

en tro og nidkjær kongens tjener [12]. I årsrapporten for 1757 [7], datert Neby 12. desember skriver Hummel at det ikke hogges sagtømmer for salg i Tønset hovedsogn, i motsetning til i annekssognene ”Lille Elvdall og Tyldallen, hvor der aarlig /: imod med Vidende :/ bliver huget nogle tylder mest af hver Bonde, hvilcket de sælger til tømmer Merckerne baade fra Christiania og Fridricsstad”.

Hummel hadde i første del av sin periode som skoginspektør fast bosted i Trondheim, men i embetskorrespondansen bruker han ved datering ”Tønset”, ”Nebye” eller ”Røsten i Tønset”. Garden Røsta (30-1) kjøpte han i 1767. Tyskeren Hummel ble i 1785 etterfulgt av løytnant Nicolai Hersleb Ramm (1755-1830) fra Furnes. Han skulle bli en drivkraft i arbeidet med å dele skogene på brukerne, men dette blir ikke behandlet her. Ramm har gitt navn til Rammsmoen, nå museumssenter for Nord-Østerdalen på Tynset.

Spekedalen

Sagtømmeret som i 1757 ble levert til Christiania og Fredrikstad kom trolig fra Spekedalen. Tømmeret måtte fløtes sørover. En vet med sikkerhet at det var en fløtedam i Tysla rundt 1850. I 1858 druknet Tore Toresen Lillevollen (17-13) under tømmerlipp [13]. Uten en slik dam kunne nok ikke tømmeret forsere Tyslafallet. Hundre år tidligere var det neppe noen fløtedam i Tysla. Det ble skrevet kontrakt med Røros verk i 1735 om levering av kol fra Værådalen. Da var Brydalen uthogd, så det kunne ikke være sagtømmer å finne der på

1750-tallet. Både Væråa og Brya var fine fløteelver, så tømmeret til sagbrukene sønnafjells hadde nok en etappe på en av disse elvene. Ti år senere kom det i alle fall sagtømmer fra Spekedalen. I brev til GFA, datert 4. februar 1769 [14], sender Hummel en "Designation over det Saugttimmer som udi aaret 1767 udi den Kongl: Almindings Skov Spekaae-Dahlen av Tyldals Annexes beboere er hugget og nu i aar frembragt og mercket (...)". Tretten navngitte bønder har hogd mellom 5 og 18 tylfter hver, til sammen 131 tylfter tømmer til en verdi ved stubben på en riksdaler per tylft. Det skal betales 1/3 (nesten 44 riksdaler) i Recognition til futen Christensen. Skoginspektøren skriver at Spekedalen ikke lenger tåler hogst av sagtømmer for salg, men må konserveres til verkenes drift. Det er da heller ikke hogd sagtømmer etter 1767, men det er brent kol av tørre trær, toppender og liggende skog.

Hummel mener at Spekedalen er kongens allmenning, noe tylldølene var helt uenige i. Dette var han inne på allerede i årsrapporten til GFA i 1766 [15], datert 12. desember. Han skrev da at Værådalen, som "er af ingen Betydenhed, holdes her af alle for privat Ejendom". "Bryedal og Speckaaedallen (...) bliver og af Bønderne i Høyeste grad paastaaed at være privat Ejendom, men saavel i Brye- som Spekaaedallen befindes Bøxslet slaatter. Naar jeg nu spørger Bønderne hvorfor de har Bøxslet de udi Brye- og Spekaaedalen beliggende Engeslaatter, naar Skoven skal være deres Ejendom, da foregiver de at Dem har været nødsaget dertil, hviss de icke skulde have misted Deris udi mange aar brugde Ejendoms Enge-

slaatter. Thi det var icke rart /: sige de :/ at i førstningen da Bøxselen kom på gang her /: formedelst folckenes tiltagelse :/ at nogle avindsyge snæg sig til at faa bort Bøxslet Engeslaatter som vi og vore Forfædre har haft i Hæfft og Brug fra Mange Mands Minde. Saa ieg ved icke hvad jeg skal holde Brye- og Spekaaedallen for; den eneste grund jeg har haft at paastaae at Brye- og Speckaadallen skal være Kongens Alminding, at en del Engeslaatter som ligger derudi ere Bøxslede."

Hummel har ingen motforestillinger mot at Værådalen (nordre del) tilhører tylldølene. Siden slåttene i Bry- og Spekedalen er bygslet, mener han nok mot at disse dalene er kongens allmenning, men han er ikke så sikker som han senere ga uttrykk for. Tylldølene derimot mener at Spekedalen er deres eiendom.

Fortrengsel af uberettigede i Spekaaedalen, samt angaaende en Sag (...) om Hugst.

GFA mottok en memorial fra Peder Olsberg og Peder Prestegaarden, datert Tyldalen 30. november 1769. De skriver at de på alle kanter fortrenges i Spekedalen hvor de etter Hummels brev av 7. mai 1766 har hogd noe tømmer. Nå har han anlagt sak mot dem, men ikke mot bøndene på Toljen som "hugger for fode til Kullved" [16]. I brev til Hummel av 15. desember 1769 ber GFA om "een Fuldstendig Erklæring" i begge saker, 1) fortrengsel og 2) hogst [17].

I svarbrev av 31. januar 1770 [18] skriver Hummel blant annet:

1) Tylldølenes klage over "Fornærmelse af uberettigede i Spekaadalen er ganske ubillig". De kan ikke påstå at denne dalen tilhører dem mer enn andre bygder. Spekedalen er i "forrige

tider af deres Forfædre med god Villie afstaaet til Tolgningene, der siden har benøttet baade Skoven og de deri forefundne Engsletter”. Det gamle Tønset prestegjeld som i tillegg til de nåværende anneksognene Tyldal og Lille Elvedal omfattet også Tolgens sogn med anneksognene Vingelen og Dalsbygda, samt Qveckne sogn med anneksognet Innset. Det som lå i nærheten av disse bygdene ble ansett som et slags sameie, men hvert sogn benyttet mest de områdene som lå nærmest dem, inntil folkeveksten på grunn av naboskapet til Røros verk krevde en utvidelse. Spesielt måtte det nye Tolgens sogn oppsøke, der de kunne, engsletter og skog i kongens allmenning i Tønset prestegjeld. De fikk blant annet overta bygselen på engslettene i Spekedalen – og har siden brukt dem uten innsigelser fra tylldølene, som hadde store skoger rundt sin egen bygd. Men de har tatt ut så mye sagtømmer og levert så mye kull til verkene at de begynner å frykte mangel på skog. De mener at siden Tolgen nå er utskilt fra Tønset som et eget kall, må beboerne der utelukkes fra skogene som tilhører Tønset, selv om de kunne være brukt felles så lenge sognene hørte under ett prestegjeld. Alle kan begripe at dette er en dårlig mening, som aller minst kan være riktig her, hvor områdene er avstått av deres forfedre og siden bortbygset av fogden til tolgningene som siden har brukt engslettene og brent kull av skogen for Røros verk. Dette er deres eneste næring, som tylldølene ikke har grunn til å klage på, da de selv på samme måte benytter skogen i allmenningene i Værådalen og Brydalen under deres bygd.

2) Hummel presiserer at tylldølene ikke er stevnet på grunn av hogsten, men fordi de ikke er villige til å betale avgiften (rekognisjon) til kongens kasse (1/3 av tømmerets verdi). Dette har de felles med rendølene og flere bygders beboere i Østerdalen; de vil tilegne seg alle de kongelige allmenninger under påskudd av at de er brukt under deres gårder. Hvis dette skulle godtas, ville det ikke finnes noen kongelig allmenning i disse vidløftige områdene, og gårdenes grenser ville gå mange mil hen på alle kanter, siden bøndene har drevet jakt og fiske på de fleste steder, selv på de mest avsidesliggende. Dette er en så urimelig og for kongen skadelig påstand at den aldri kan bifalles, så tylldølene og andre må holde seg innenfor sine grenser og ikke anmasse seg de kongelige allmenninger som eiendom. Likeså lite som andre kan de unnså seg for å betale avgiften til den kongelige kasse, for alt sagtømmer som hogges i de kongelige allmenninger. Spekedalen er uten disputt en slik, siden det fra alders tid har vært utstedt festesedler på den av kongens fogder, skriver Hummel. (Da Hummel skrev sitt svar var det allerede falt dom i saken om hogsten. Se nedenfor.)

Saken om de 131 tylfter sagtømmer

Futen Christen Christensen lot stevne de 13 bøndene for sommertinget på Neby 26. juli 1769 [19], for ”Recognitions Svarelse af Sagtømmer Hugst udj Almindingen Spickedalen for Aar 1767 (...)”. Det var til sammen hogd 131 tylfter til en verdi av en riksdaler per tylft ved stubben, og avgiften var 1/3 av ver-

dien. Hummels oversikt over hogsten og GFAs skrivelse til futen ble lagt fram – til liten nytte, for bøndene møtte ikke. Saken ble derfor utsatt til høsttinget 11. desember 1769 [19]. De tiltalte, representert ved fire av dem, sier da at de ikke har hogd andre steder enn på deres egen eiendom, som Spekedalen er, der de og deres forfedre og formenn har hatt gammel hevdet bruk. De vet altså ikke at det er noen allmenning der. De har heller ikke søkt om å få hogge, eller lovt noen avgift for hogsten, men krever seg frikjent. Futen er representert ved prokurator Ebbesen. Han sier at de tiltalte mangler bevis og at siktelsen bygger på Hummels oversikt over hogsten og beregnet avgift. De tiltalte holder på sitt, og retten tar opp saken til doms ved tingets avslutning to dager senere. I dommen gjentas tylldølernes forklaring. Det sies videre at en ikke kan ha en slik tiltro til skoginspektørens blotte beregning at de tiltalte kan pålegges å betale den påståtte avgiften for tømmeret de sier er hogd i egen skog. Det kjennes da for rett: De 13 tiltalte ”bør for Tiltalen i denne Sag være frie og Sagesløse.”

GFA er ikke fornøyd med denne dommen. I en skrivelse av 20. april 1770 ber de Hummel om ytterligere opplysninger om forholdene i Spekedalen. I svarbrevet av 9. august 1770 [20] skriver Hummel at han ikke kan begripe at tylldølene kunne få en dom som kjenner Spekedalen for deres eiendom, og fritar dem fra å betale avgift for hogsten der. Han legger ved et kart som han selv har forferdiget samme år [3]. På kartet vises det tydelig hvor urimelig allmuens påstand er, skriver han. ”Brydalen som af Deres Forfædre for mer end hundert

aar siden er Bøxslet for Kongens Alminding, og Spekedalen som ligger bortenfor Brydalen og grændser hen imod Femun vil de have til Ejendom; Som tydelig viises paa Cartet at Brydalen afskjaerer Spekedalen ganske fra Tyldals Ejendeller”. Jeg var helt uvitende om at tylldølene var stevnet og at saken var tatt opp til doms, for jeg ble ikke varslet eller spurt om å opplyse noe i saken. På siste sommerting talte jeg med Hr. Foged Cristensen og den Constituerede Sorenskriver Hr. Schultz. Fogden svarte meg da at han måtte la allmuen stevne og få dom fordi de ikke ville betale den beregnede avgift i minnelighet, men Schultz undret seg over at jeg ville tale om noen Kongens Alminding i Østerdalen, da alle slike var solgt for lenge siden. Jeg ba ham vise meg allmuens adkomster og rettigheiter. Kunne han ikke det, var det min plikt å holde meg til innholdet i fogdens bygsesdler gjennom mange år – og allmuens årlige avgift til kongens kasse for slike bygslede engslåtter i kongens allmenning og bygsesdlenes fornyelse hvert tyvende år, skriver Hummel videre til GFA.

Avklaringen lar vente på seg

Ved dom i tingretten ble tylldølene fritatt fra å betale avgift for det de har hogd, fordi det ikke var bevist at Spekedalen lå i kongens allmenning. Hummel var helt uenig i dommen, og sin mening har han i sterke ordelag med sine to brev og ene kart formidlet til GFA. Som en følge av en sak mot holførsterne Bie i Østerdalen og Barth i Solør, og generell usikkerhet om all-

menningene i disse områdene, ba Rentekammeret i 1775 om futenes beskrivelse av allmenningene [21]. Beskrivelsene gikk tjenestevei via amtmannen. 29. mai 1775 sender futen Christensen sin beskrivelse av de 5 allmenningene i Østerdal fogderi til amtet [22]. Under siste punkt "5. Almindingen udi Tøndset Præstegield" skriver han: "Formodes at indbefatte de Skov Strækninger som kaldes Brydalen og Spikkedalen, og begge henregnes til Annexet Tyldalen; Hvis Hiem Marker er tilstødende paa den væstre Siide, men Reendalens Præstegields Skov paa østre og Søndre Kandter, samt Tolgens Præstegield paa den Nordre Siide. Udi Matriculen findes ikke anden Forklaring om Konge Alminding i dette Præstegield, end af benevnte Hø Byxlinger som i Fortiiden ere bortfæstedt imod aarlig Hø Skatte Svarelse. Ligesaa findes og Byxel Sedel udstæd af forrige Foged Christian Juell hvorved Brydalen er fæstet Samtlig Tyldals Annexes Beboere imod Hø Skatts erleggelse [med samme opplysninger som hos Hummel i 1767]. Alligevel de nu paastaaer Ejendom til dette Stæd; Ligesaa vil ermelte Tyldalens Beboere ansee sig Ejendoms berettiget til Skov Strækningen Spekkedalen, endskiøndt derudi er bortbyxlet Hø Slaatter af forrige Fogede til Andre Bøigders Indbyggere. Udi Spekkedalen findes vel nogen tienlig Saug Tømmer Skoug; men udi Brydalen ingen, og heller ikke gives udi nogen af disse Stæder andre Indhegninger, end hist og her indgierdede Sæter Trøer som bruges til Hø Slaatt. Fleere almindings Skove end her Specificerede, viides ikke at opgive for Østerdalens Fogderie. Om alle her benevnte Strækninger enten for eendeel

eller udi alt saaleedes som her anført kunde ved endelig Dom blive andført for Alminding, er dog langt fra jeg drister mig at debitere, siden det er ubekjendt hvad Hiemmel eller Adkomst de Prætenderende Ejendoms berettigede til beviis kand have at frembringe. Men ønskelig var det i meer end een Henseende, at Hans Majestættis Almindings Skove ordentlig bleve undersøgte og Separerede fra Bøndernes Ejendom ved reene og faste Skiælle Stæder; Samt at Situations Carter over Almindingernes Strækninger med alle sine indvortes Dele, bleve optagne." Hummel lagde allerede i 1770 kart for sitt område, men ellers passer futens generelle beskrivelse og anbefalinger veldig bra for Brydalen og Spekedalen. Futene i Østerdalen og i Solør mente at de til sammen 6 allmenningene i deres distrikter var kongeallmenninger. Rentekammeret sluttet seg til dette og fredlyste alle sammen 31. august 1775, kunngjort ved amtmannsplakat 13. februar 1776 [21].

Men årene gikk, og historien gjentok seg i Spekedalen. To tylldøler ble stevnet for tinget 26. februar 1782 [23] for å ha hogd vel 41 tylfter sagtømmer i den fredlyste kongealmenningen. Det var tatt arrest i tømmeret. De to ga samme forklaring som de 13 i 1769, og siden Spekedalens status ikke var avklart ble naturligvis saken utsatt til neste ting. Dette gjentok seg to ganger for året i mange år. 9. februar 1785 ble det nedsatt en kommisjon med dømmende myndighet til å avgjøre status for allmenningene i Østerdalen [24]. Dommen for Brydalen og Spekedalen falt først 25. august 1790. "Tyldalens Alminding" ble tilkjent kongen. Det gikk enda lang tid før futen ble kjent med

hele innholdet i dommen og den nå erklærte kongeallmenningens grenser, så dommen i saken fra 1782 falt først 19. juli 1796 [23]. Siden det hadde hersket tvil om allmenningens status frafalles tiltalen, men "afholdte Arrest Forretninger bliver herved som Lovlige stadfæstede og de Indstevnte (...) have det Arresterede Aevirke til hans Majestet forbrudt". Inntektene av tømmeret tilfalt altså den kongelige kasse. I saken fra 1769 ble det blank frifinnelse i tingretten, og det er ikke funnet noe som tyder på at dommen ble anket. Saken ga altså ikke noe tilskudd til kongens finanser.

Kommisjonsdommen av 25. august 1790

Dom ble avsagt på Jellund i Vang i kommisjonssaken angående "Tyldalens Alminding" [25]: "Det Brug til Fornødenhed, som Norske Lov 3 – 12 tillægger Almuen at nyde i Almindingerne, har været og er i denne Time overgaaed til saadant Misbrug, at ej alleene Skoverne derigjennem ere ødelagde, men Almuerne ere endog i den blinde Tanke, at fordi de upaataalt i enkelte Tider kan have anfaldet sin Almindinges Strækning, skulle den ikke meere hands Majestæt Kongens, men dem tilhørende, saaledes og med denne Alminding hvis Strækning findes til sin Tiid freedlyst under saadan Betegnelse: Skovstrækningerne Brydahlen og Spekkedahlen, som ... [Her er det brett på arket, så en del av neste linje er uleselig, men ut fra Ramms kart blir fortsettelsen som følger:] ... mod Tyldalens Hiem-Mark ere tilstødende på

den vestre Side, mod Reendahlens Præstegields Skove paa østre og søndre Kanter, samt Tolgens Præstegield paa den nordre Side."

Som begrunnelse for kongens eiendomsrett nevnes

a) Strekningens fredlysning, kunn gjort på tinget – uten innsigelse fra allmuens side.

b) De mange utøvelser av hans majestets eiendomsrett gjennom bygselsedler for engslåtter og bruk på strekningen, behørlig tinglest og uimotsagt av allmuen (...). Mot disse når de ikke opp, de vitnene som Tyldalens oppsittere har latt kommisjonen avhøre om deres bruk i strekningen. Andre bevis har de ikke kunnet frembringe, men går kun i et fremlagt innlegg løs på at hans majestet i sin tid solgte allmenningene i Østerdalen, og derfra uten videre bevis for egen adkomst, vil de at den skal tilfalle dem som eiendom. "Til denne vrang Tanke ere de forledede ved en i Aaret 1734 mellemløben Brexling mellem Rente Kammerraad og Constitueret Stiftamtmand Vogt, men har os i Commissionen fremlagt en Kongelig Befaling til Statholder Vibe af 25de October 1726, ligesom og Anbefaling af Statholder Guldnløve til Fogden Heyde af 16de Januarii 1697, tilholder at tage Almindingerne igjen under sin Bestyrelse, det er at sige de skulle forblive, som forhen til Benøttelse for Almuerne efter Loven. Overalt viiser det sig, hvor svag Almuens Tillid var til deres formeentligen havende Eyendoms Ret; Thi ved det i Rettelagde Situations Carts Optegnelse, have de erklæret sig heller fornøyede med Resolution end Dom. Efter Sagens Beskaffenhed kiendes for Ret:

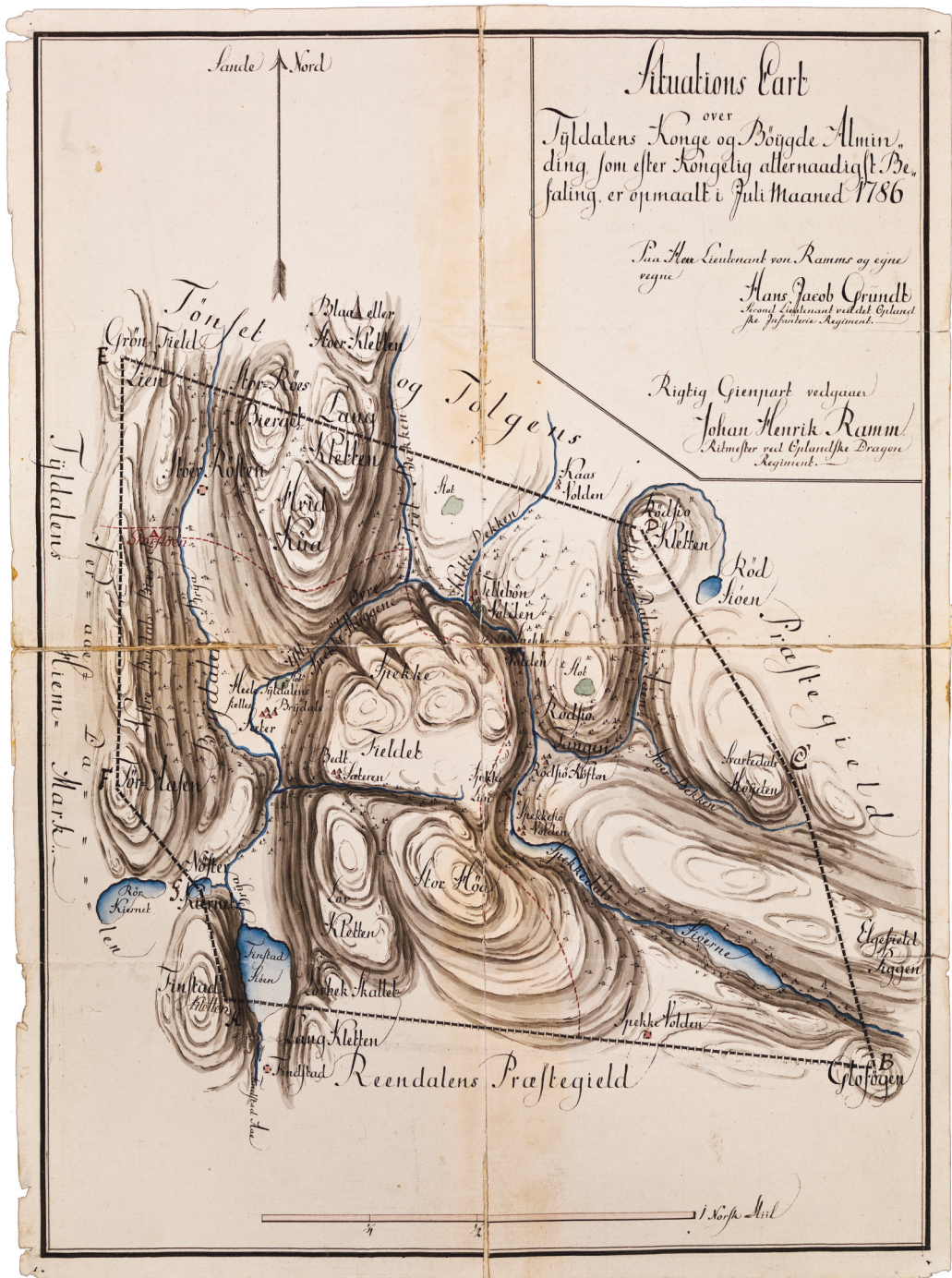
Den anstillede Freedlysning stadfæstes Strækningen Brydahlen og Spekedahlen saadan, som den paasees i Rettelagde Cart findes betegnet fra Bogstav A. Finstad Kletten over B. Gloeføgen, C. Svartedalshøygden, D. Rødsjøekletten, E. Grønfieldet, F. Tøraasen, G. Nøsterkiernet, indtil første Punct igjen modstøder, børe være og blive som Kongens Alminding at ansee, hans Majestæt tilhørende Enhver lovlig Bygset Brug, inden for samme, forbeholden. Sagens omkostninger ophæves; men til sammes Advocater bør samtlige Tyldalens Almue en for alle og alle for en udrede og betale for Grundet Sag 30 rd. alt mod indbyrdes Erstatning mellem hinanden. Det tildømte udredes 6 Uger efter denne Doms Lovlige Forkyndelse under Adfærd efter Loven.” Hans Lemmich Juell-Gram

Spekedalen blir tilkjent kongen. Tylldølene slipper saksomkostninger, men må betale sine egne advokater. Det ”Rettelagde Cart” er skoginspektør Ramms kart fra juli 1786 og vises nedenfor. Sørgrensen fra A. Finstad Kletten til B. Gloføgen er identisk med den vestligste delen av nordgrensen på Wessels kart fra 29. januar 1784 over Reendahlens Alminding [26].

Status på slutten av 1700-tallet

Værådalen og området ellers øst for Tyldalen, helt til Brydalen, dvs. til linja fra E. Grøn-Field, til F. Tør-Aasen, videre til G. Nøster Kiernet og A. Finstad Kletten var ubestridt på hele 1700-tallet bygdas ”Hiem-Mark”. (Hummel sier riktig nok ved en anledning at også Værådalen tilhørte kongens allmenning.)

Brydalen og Spekedalen ble ved kommisjonsdommen 25. august 1790 erklært som kongelig allmenning. Brydalen var fra før 1670 – og fortsatt – under bygsel, mens bygselen i Spekedalen var gått over til Tolgen, ifølge Hummel. Her var det trolig snakk om Spekedalen øst for Trettebekken. Se Hummels kart. Etter initiativ fra Rentekammeret blir allmenningen solgt. Tylldøler, toljinger, rendøler, samt brukeren av Storrøsten melder sin interesse for hver sine deler. På sommertinget 19. juli 1798 møter 30 tylldøler på egne og øvrige allmues vegne [27]. De erklærer at Brydalen og den del av Spekedalens allmenning hvor de fra gammel tid har hatt bruk, er avgrenset slik, nemlig i sør mot Rendalen, i nord mot garden Storrøstens rådele, østover opp Spekedalen til Trettebekken og ellers hele Spekefjellet, som begrenses av Spekedalen, [på østsiden?] dog ikke lenger ned mot denne dalen enn der det nakne fjellet slutter og skogen begynner. For denne delen av allmenningen er de villige til å betale 60 riksdaler. Ole Tellebonde på Tolgensgaard tilbyr på vegne av Jacob Helgesen Bjøntegaard og Lars Larsen Tolgensgaard å betale 20 riksdaler for strekningen som går fra ”Trettebekken i nord, til Gaardepladsen Spekkedalens modstødende Raadele i Syd, og op ad Spekkefieldet til den Høyde som findes bevoxet med Skov og indtil det nøgne Fieldet begynner, som paa denne Kant bliver Raadele imellem dem og Tyldølerne”. På spørsmål svarer tylldølene at de ikke har noe imot dette, da de ikke mener seg å være bruksberettiget på denne strekningen. Tilsvarende tilbyr Ole Ludvigsen på Storrøsten 60 riksdaler for å

Kart tegnet av Johan Henrik Ramm, 1786.

unngå rettssak om eiendomsretten til Storrøsten. Endelig tilbyr Lars Gjermundsen Søndre Undset 50 riksdaler for "en Plads kaldet Spekedalen". Han har allerede tingleste bygselsedler på 3 kalvskinn her. På spørsmål svarer tylldølene igjen at de ikke kan ha noe imot de to siste tilbudene heller, siden de ikke har noen bruksrett på de to strekningene. Det er full enighet i Spekedalen og fred ved Trettebekken!

Tylldølene får seg overdratt sin del til foreslått pris av Kongen ved resolusjon av 23.februar 1803 med skjøte av 8. juni 1802. Kjøpesummen ble betalt 29. mai 1802 [28].

Etter beskrivelsen av strekningene må de påtalte hogstene ha foregått i Spekedalen vest for Trettebekken. På Ramms kart er det en rød-stiplet linje som starter der Trettebekken møter Speka og går videre sørover øst for Spekefjellet og Storhøa (Spekehøan og Vakkerfjellet på dagens kart?). Øst for denne linja finner vi setrene "Telebon Volden, Rødsjø Kløften, Spekkesjø Volden og Spekke Volden". Trettebekken og videre den stiplete linja sørover er nok østgrensa for området tylldølene fikk kjøpe og der de mente de var bruksberettiget. På dagens kart går grensa for Tyldalen/Brydalen lenger øst enn den stiplete linja.

Noter

¹ Ifølge [5] finnes avtalen i skjøte- og panteboka i statsarkivet på Hamar, men søk i tidsrommet 1781-1784 i Østerdalen sorenskriveri, Pantebok 2 (1778-1790), ble resultatløst.

² Grandum, Bjarne: Bygdebok for Tyldalen og Brydalen, side 270 og 280: Graven ytre (6 skinn) ble delt i 1700.

Ole Jonsen ble sittende med 5 skinn (Søstu Graven, 17-19), mens broren Brynild Jonsen fikk fradelt 1 skinn (Gravs-Gjelta, 17-1). Begge fikk bygsel av Anders Lossius. Erik Jonsen var altså en tredje bror, som begynte å rydde i Værådalen. Neste bruker av Søstu Graven ble Brynild Toresen som opptrer i saken om rydding i Værådalen. Han ble selveier og fikk skjøte av Lossius' arvinger i 1730.

Kilder

[1] Imsen og Winge: Historisk leksikon.
[2] Solør og Østerdalen sorenskriveri, Tingbok 7 (1707), side 80a.

[3] Riksarkivet, Kart GFA 4 Tyldals annekst og tilstøtende distrikter. Hummel, GFA 1760-1771, Innkomne brev Opplands amt, 1770 nr. 53 og memorialer vedkommende. Eske 23.

[4] Statsarkivet i Trondheim, Privatarxiv nr. 211 Røros kobberverk, 17A.1.8.

[5] Eggen, Eystein: Tyldalen-Brydalen bygdebok, side 508.

[6] Riksarkivet, Rentekammeret, RK 209 Situations Cart over Tyldalens Konge- og Bøygde Almindig. Ramm og Grundt, Sønnaftelske ktr., Kgl. res. 1803 nr. 15, pk. 42.

[7] Riksarkivet, Rentekammeret, Realistisk ordnet avd., Serie Fb-Allmenninger, pakke 10a, Dokumenter om allmenninger i Solør og Østerdalen.

[8] Solør og Østerdalen sorenskriveri, Tingbok 60 (1737-1739), side 44a og 44b.

[9] Solør og Østerdalen sorenskriveri, Pantebok 2 (1716-1736), side 437b og 438a.

- [10] Bækkelund, Bjørn (red.): Follidalverks historie, side 15.
- [11] Årbok for Nord-Østerdalen 2010, side 39.
- [12] Fryjordet, Torgeir: Skogadministrasjonen i Norge gjennom tidene, bind I, side 163-165.
- [13] Eriksen, Edvard: Tyldal Sogneskog 1903-1953.
- [14] GFA 1760-1771, serie D – Innkomne brev og memorialer, eske 22, legg 167-172.
- [15] Som [14], men nå eske 16, legg 16-107.
- [16] GFA 1760-1771, serie C – Ekstraktprotokoll nr. 7 (1769), side 442.
- [17] Kopi av GFAs brev i arkivet til Røros kobberverk, Den administrerende direktørs arkiv, 1.7 Dir. Hiorts udaterte konseptbreve.
- [18] Oplandenes amt, eske 16. Brev fra sentrale myndigheter. Generalforstamtsbrev. (Svar fra Hummel til GFA, via amtet)
- [19] Østerdalen sorenskriveri, Tingbok 2 (1768-1772), side 134a, 134b, 165a og 172a.
- [20] Som [14], men nå eske 23.
- [21] Tank, Gustav: Om Rendalens Almenning i det 18. Aarhundre, side 4.
- [22] Oplandenes amt. Brev fra fogden i Østerdalen 1773-1775. (Do 439)
- [23] Østerdalen sorenskriveri, Tingbok 5 (1780-1784), fol. 203, side 329a, 330b, 386a, 429a.
- Saken gikk videre i Tingbok 6 (1784-1789), side 185b, 224a, 326a, 396a, 441b, i Tingbok 7 (1789-1794), side 15a, 55b, 98b, 152a, 208b, 254a, 303b, 341b, 398a, 443a og i Tingbok 8 (1794-1798), side 2a, 44a, 97b, 174b, 220b (Dom 19. juli 1796).
- [24] som [21], men nå side 5.
- [25] Bygdearkivet i Tyllidalen, Kommisjonsdommen.
- [26] Nettstedet www.rendalen-historie.com, 13. mai 2014.
- [27] Østerdalen sorenskriveri, Tingbok 9 (1798-1804), side 17a-18a.
- [28] Bygdearkivet i Tyllidalen, Overdragelse fra kongen.